

A
aktualna tema

46

**Slovensko
javno
mnenje
1987**

Delavska enotnost

Ljubljana, oktober 1987

Beležka o javnem mnenju, smislu njegovega raziskovanja in rezultatih

K presoji o pomenu javnega mnenja, njegovega raziskovanja in rezultatov lahko prispevajo naslednje beležke, povzete misli in opažanja:

1. Javnost, javno mnenje

Najprej stara resnica o tem, da so edini nosilci mnenj, stališč, pa tudi hotenj, bojazni, verovanj, ljudje — posamezniki. Le-ti se zaradi različnih družbenih silnic in interesov združujejo v skupine, katerih trajnost, trdnost in organiziranost se izraža v najbolj neformalnih, pa tudi v najbolj togo institucionaliziranih oblikah. Pa vendar so, kot pravi Goričar,* tudi v teh primerih posamezniki tisti, ki mislijo, imajo mnenja in stališča ter delujejo — ne pa skupina, pa če so še tako trdno organizirane in institucionalizirane. Drugo je seveda vprašanje o tem, kako življenje in delo v skupini in zunaj nje vpliva na mišljenje njenih članov in kako ga oblikuje, kakor tudi, kako mišljenje in delovanje skupine vpliva na nastajanje mnenj in stališč pri ljudeh, ki so zunaj nje.

S trditvijo, da je edini subjekt mišljenja in tedaj tudi stališč in mnenj človek — posameznik, seveda ne pritegujemo nominalistični presoji družbenih pojavov in tudi presoji pojava samega javnega mnenja. Opozoriti želimo le na to, da javno mnenje izven mišljenja ljudi, izven njihovih mnenj in stališč, nima svojega lastnega subjekta. Seveda pa to ne pomeni, da pristajamo na trditev, da mnenja in stališča ljudi že sama po sebi konstituira javno mnenje.

Temeljna karakteristika javnega mnenja se izraža skozi pojem javnosti. Javnost v tem smislu nastaja v razmerah meščanskih družb kot »meščanska javnost« ter se oblikuje kot lastnost, kvaliteta političnih odnosov. Javnost ni podarjena od oblasti, konstituira se zunaj oblasti in torej nima oblasti. Javnost omogoča ljudem miselni dostop do področja oblasti, s tem pa omogoča tudi njeno presojo. Pojem javnosti torej predstavlja nujen, a pasiven okvir oblikovanja javnega mnenja. Tako opredeljena javnost je v temelju razvoja meščanske demokracije; javnost je v funkciji političnega sistema oziroma obnavljanja oblasti, ki je po svoji naravi razredna oblast in je kot taka tudi omejena, kontroverzna in manipulirana javnost. Kljub temu pa lahko ugotovimo, da sodobne zahodne družbe označuje visoko razvita javnost, kar ustvarja možnost za oblikovanje javnega mnenja.

* Ta in naslednje navedbe se nanašajo na referate na posvetovanju »Demokratizacija družbe in javno mnenje«, Slovensko sociološko društvo, Ljubljana, april 1969; objavljeno v: Teorija in praksa, št. 4—5 in 8—9, 1969.

Javno mnenje se oblikuje v relativno sproščenih pogojih dostopa do informacij ter izbire in vrednotenja stališč in mnenj o ključnih družbenih in političnih problemih ter v razmerah, ki dopuščajo soočanje mnenj in stališč med ljudmi. Kjer takšne možnosti ni, kjer so uradna stališča o javnih, pa mnogokrat tudi o povsem zasebnih vprašanjih obvezna in se drugačna od uradnih ne dopuščajo — in to je značilno za totalitarne in avtokratsko organizirane družbe — je težko govoriti o javnem mnenju v pravem pomenu besede. V takšnih razmerah so ljudje pri oblikovanju in še posebej pri izražanju svojih stališč utesnjeni. To, kar se navzven izraža kot javno mnenje, je pogosto potvorba, medtem ko javno mnenje v pravem pomenu ostaja »tajno«, se javno ne izraža. Javno mnenje je torej predvsem pojav in značilnost demokratičnih družb. Po izvirnosti in kontroverznosti izraženega javnega mnenja, ki zadeva vsa ključna področja družbenega življenja in še posebej področje oblasti, lahko ocenjujemo demokratičnost družbe.

Če kategorijo javnega mnenja postavljamo predvsem znotraj prostora »meščanske javnosti«, se seveda postavlja tako teoretično kot metodološko pa tudi ideološko relevantno vprašanje o primernosti te kategorije za razumevanje odnosov v razmerah samoupravnega socializma. Pri tem gre torej za vprašanje, ali se javnost oblikuje še vedno v odnosu do pretežno odtujene oblasti, pa tudi, ali se oblikuje relativno neodvisno od oblasti, kar v veliki meri označuje sodobne zahodne družbe, ali pa so nastali kvalitativno novi pogoji za oblikovanje javnosti, ki se kaže v odnosih in procesih samoupravnega odločanja, v katerega so vključene vse kategorije delavcev in občanov. Ob tem lahko soglašamo z ugotovitvijo, da uvajanje tako globokih revolucionarnih družbenih sprememb, kot jih vsebuje zamisel samoupravljanja, terja dolgotrajen proces uveljavljanja, ter da preprosto učinkovanje normativnih in sistemskih rešitev samo po sebi ne spreminja narave oblasti in zavesti ljudi. To še posebej potrjuje sociološka analiza družbene krize sodobne jugoslovanske družbe, ki razkriva naravo odtujene oblasti ter dejansko izločenost mnogih temeljnih kategorij ljudi iz procesov odločanja, bodisi v delovnih okoljih, torej v organizacijah združenega dela, bodisi v družbeno prostorskih skupnostih, zaradi neustreznega delovanja delegatskega sistema.

2. Javno mnenje — socialistično samoupravljanje

Zavrnitev paradigme javnega mnenja kot dopolnilne osnove za reguliranje in usmerjanje družbeno razvojnih procesov ter obvladovanje oblasti je v danih razmerah le izraz ideološke omejenosti in nepripravljenosti za kritično refleksijo družbenih odnosov. Dilema: ali paradigma javnega mnenja ali socialistično samoupravljanje

torej ni smiselno postavljena, smiselno je njuno medsebojno dopolnjevanje.* To seveda ne pomeni pristajanja na dualizem med javnostjo in oblastjo, torej na odpoved koncepcije samoupravljanja, temveč na postopno oblikovanje demokratične kulture vseh osnovnih kategorij, na njihovo usposabljanje za samostojno oblikovanje, izražanje in soočanje stališč o bistvenih vprašanih družbenega razvoja oz. oblasti ter zagotavljanje tiste stopnje kontrole oblasti v rokah politokracije, birokracije in tehnokracije, ki pomeni njihovo dejansko ukinjanje in postopno uveljavljanje samoupravljanja.

Na tem mestu si lahko postavimo vprašanje o smiselnosti raziskovanja javnega mnenja, o možnostih in koristih, ki sledijo iz njega. V danih razmerah lahko raziskovanje javnega mnenja prispeva k širitvi in poglobljanju javnosti in torej k uveljavljanju demokratičnih družbenih odnosov. Marxova kritika človekove omejenosti v izbiri in možnostih uveljavljanja lastnih interesov v razmerah meščanske družbe je aktualna tudi v naših razmerah. Velika večina delavcev ne čuti svojega vpliva na odločanje v delovni organizaciji; velika večina volilcev ne čuti svojega vpliva pri določanju funkcionarjev v občini, republiki in le malo vpliva na izbor delegatov; odločanje o bistvenih vprašanih razvoja je še vedno odtujeno od interesov ljudi. V takšnih razmerah se lahko sociološko raziskovanje na sploh in še posebej raziskovanje javnega mnenja uveljavi kot sredstvo za širše vključevanje interesov ljudi, njihovih sposobnosti, energij in idej v prid demokratizacije družbenih odnosov in pospešitev razvoja družbe kot celote.

Čeprav poteka iz konteksta socialistične javnosti, ki se v prehodnih družbeno-razvojnih razmerah še vedno oblikuje v razmerah dvojnosti med javnostjo in oblastjo, pa raziskovanje javnega mnenja vendarle prispeva k oblikovanju paradigme samoupravljanja. Javno mnenje je kreativno, prispeva k zaznavanju in formuliranju problemov, k oblikovanju alternativnih rešitev, k sprejemanju odločitev ter je v prid realizaciji. Ustvarja pritisk za izpolnitev splošno sprejetih družbenih odločitev in kontrolo nad njihovim izpolnjevanjem. Pasivno, nekreativno ostaja javno mnenje le, če je izrabljeno za načrtovanje nasprotne propagande. V odprtosti v odnosu do javnega mnenja — in tudi do raziskanega javnega mnenja — se torej izraža demokratičnost družbenih institucij in njenih nosilcev. Prav raziskano javno mnenje lahko prispeva k premoščanju ločnice med neformalno, primarno sfero vsakdanjega življenja človeka ter institucionalno sfero političnega življenja, ki jo označujejo zahtevne oblike javnega političnega delovanja. To premoščanje med interesi posameznika ter institucionalno sfero je ob odprtosti nosilcev le-te posebej pomembno za tiste kategorije, ki dejansko ostajajo v obrobju

* Glej: Slavko Splichal: »Javno mnenje« in spori v komunikologiji, Teorija in praksa, 7—8, 1986.

institucionalnega sistema. Raziskovanje javnega mnenja torej lahko postane v teh razmerah pomembno izrazno oziroma integracijsko sredstvo tistih družbenih slojev, ki so v družbi najbolj marginalni in protislovní. Dolgoletna raziskovanja javnega mnenja pri nas so potrdila Mlinarjevo ugotovitev izpred let, da gre pri tem za ljudi oziroma kategorije, ki so izločene iz prostora političnih odnosov in ki jih označuje nízka stopnja družbenopolitične participacije, ki je objektivno utemeljena v njihovi nizki stopnji izobraženosti, nizki kvalifikaciji, pretežno fizično delo, nízek dohodek, nízek ugled, nízke aspiracije itd.

Gre za nekvalificirane delavce, za kmete, za gospodinje in dobršen del zaposlenih žena, za del mladine in pretežen del upokojencev, ki so najmanj vključeni in zastopani v institucionalnem sistemu odločanja in je torej prodornost njihovih pobud in kritike najmanjša. Po svoji vlogi v družbi so bolj objekt kot subjekt socialne kontrole. Če se v razmerah zadostne odprtosti v teh kategorijah oblikujejo stališča in mnenja o ključnih družbenih vprašanjih, torej stališča o lastnem položaju in v odnosu do oblasti je s posredovanjem raziskanega javnega mnenja oblikovana nadomestna povezava z institucionalnim sistemom. Seveda gre pri tem le za eno vzporednih prizadevanj ob prizadevanjih za polno vključitev in aktiviranje vseh posameznikov v procesih odločanja, torej v okviru prizadevanj za uveljavitev zamisli socialističnega samoupravljanja.

Ob tem se zdi omemba vredna Osolnikova misel, izrečena pred leti, da tudi v samoupravni socialistični družbi vsi mnenjski procesi niso zajeti v institucionalne okvire ter da se mnenja posameznikov in širše javnosti oblikujejo bolj ali manj spontano in kot neposredni odzivi na tekoča dogajanja. Tako nastalo javno mnenje je sooblikovalec družbenih gibanj v pozitivnem in tudi v negativnem smislu. Tako oblikovano javno mnenje lahko vpliva na boljše razumevanje prizadevanj tako imenovane »uradne politike« in je v podporo njenemu prizadevanju, ali pa deluje v smeri poglobljanja kritičnega odnosa do nje, nezaupanja in celo odpora. Posamezni ukrepi samoupravnih in državnih organov se lahko izjalovijo, če so v javnem mnenju sprejeti z nerazumevanjem in nezaupanjem. Tako bi denimo v razmerah družbene krize pri nas zaupanje javnosti v načrtovane ukrepe lahko bil pomemben vzvod za njeno postopno premagovanje. Seveda pa prizadevanje za vzpostavitev zaupanja ne more biti zasnovano na manipulaciji z javnostjo. V razmerah družbene krize je torej zagotavljanje javnosti in pogojev oblikovanja javnega mnenja ter njegovega izražanja in tudi njegovega raziskovanja še posebej pomembno, saj lahko prispeva k oživitvi in sprostitvi kritičnega mišljenja, k vzpostavitvi in zaostitvi izveninstitucionalnih kontrolnih mehanizmov in torej k sprostitvi integracijskih in kreativnih družbenih potencialov.

3. Raziskovanje javnega mnenja pri nas

»Upoštevač dosežke sodobne znanosti v svetu bi bilo potrebno tudi v Sloveniji pričeti z uvajanjem znanstvenih metod za proučevanje javnega mnenja, reagiranja občanov in posameznih družbenih okolij na dogajanja... le s strokovno znanstvenimi metodami zbrani podatki, brez primesi subjektivizma, lahko predstavljajo pomemben pripomoček v procesu razvoja socialističnih samoupravnih odnosov v naši družbi. Razvit socialistični demokratični organizem predstavlja sam sebi objektivno potrebo po razvijanju takšne znanstvene dejavnosti. Ker tega že v preteklosti nismo razvijali, so toliko bolj obstajale možnosti, da se kot nadomestek znanstvenega raziskovanja javnega mnenja uveljavljajo razne primitivistične metode.«* To je politična viza za raziskovanje javnega mnenja, ki je bila formulirana v analizi in akcijskih programih po znani četrti, imenovani brionski seji CK ZKJ. »Dosežki sodobne znanosti« so se v tem času že uveljavljali v prostoru jugoslovanskega družboslovja, razvijala se je empirična sociologija in politologija, podan pa je bil tudi temeljni spoznavni pogoj, namreč sproščanje in demokratizacija družbenih odnosov, ki odpirata prostor za oblikovanje kritične javnosti, ki ni v celoti izražena niti v delovanju institucionalnega sistema niti v delovanju sredstev množičnega obveščanja, temveč je tudi izvirna, samonikla, saj se oblikuje tudi zunaj institucionalnih okvirov in se iz njih izvija.

Od leta 1968 dalje tako v Sloveniji poteka sistematično raziskovanje stališč in mnenj ljudi o ključnih družbenih, političnih, gospodarskih vprašanjih v času in prostoru, sočasno pa tudi o vprašanih človekovega doživljanja in izkustev iz njegovih drobnih neposrednosti vsakodnevnja. Te raziskave gradimo na uporabi pojma javno mnenje, pri tem pa seveda ne gojimo iluzije o enotnem javnem mnenju, iluzije o enoviti izoblikovanosti pogledov na ključna družbena vprašanja, oziroma enotnosti izkustev, pogledov in verovanj. Praktično smo usmerjeni v razkrivanje razločkov, nesoglasij ter v razpoznavanje okoliščin, ki jih pogojujejo. Seveda pa nas to lahko privede tudi do razpoznanja javnega mnenja kot enovite kategorije v procesu demokratizacije družbenih odnosov in odpiranja sodobnih družb in njihove medsebojne izmenjave. Vse več družbenih zadev namreč prehaja iz zasebnih v javno sfero, s čimer se prostor oblikovanja javnega mnenja in možnost njegovega razkrivanja širi.

Že »politična viza« za raziskovanje javnega mnenja je nakazala, prve empirične raziskave javnega mnenja pa so potrdile in poglobile spoznanje o tem, da javno mnenje ni samo sebi namen, temveč je usmerjeno k družbeni akciji, da vsebuje impulz za spreminjanje

* Ekspoze predsednika Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije Jan-ka Smoleta, Delo 21. oktober 1966.

stanja skladno z njegovo razkrito vsebino. Ta usmerjenost k družbenim spremembam je zagotovo ena bistvenih značilnosti javnega mnenja in izvira iz njegove kritičnosti. Kritičnost javnega mnenja se izraža v dejstvu, da se le-to oblikuje predvsem ob odprtih problemih, nerešenih vprašanjih, neugodnih gibanjih, denimo ob kriznih stanjih v družbenem razvoju. Ob tem se oblikuje prepričanje, da je treba nekaj ukreniti, spremeniti tok stvari, odpraviti neugodna razmerja in podobno. Če je demokratizacija družbenega življenja v zastoju, je kritičnost javnega mnenja odbita, kritika pa se usmerja v spoznavalce javnega mnenja.

4. Rezultati zadnjih raziskav: zavest o krizi

Na osnovi rezultatov raziskav v zadnjih letih in tudi rezultatov zadnje raziskave so še vedno aktualne naslednje dileme: Ali je skrajno kritično ocenjevanje razmer na gospodarskem, političnem, socialnem, kulturnem področju izraz krize zavesti ali izraz sposobnosti ljudi za kritično racionalizacijo stvarnosti — in torej rezultat krize prakse? Kakšne spremembe nastajajo v družbenem vrednotenju, v stališčih, interesih, ko pod vplivom posledic ekonomske krize in družbene devolucije popuščajo spona idejnih monopolov? Ali gre pri tem za trende polarizacije politične, ekonomske, kulturne zavesti ali (in) za proces nastajanja tako imenovanega globalnega javnega mnenja, ki se kaže v tem, da pripadniki različnih družbenih skupin in kategorij izražajo veliko podobnost in celo identičnost stališč in opredelitev? Kakšen pomen ima proces razdvajanja in združevanja »javnega mnenja« v družbenih, ekonomskih, političnih in kulturnih razmerah, ki jih označuje velika stopnja razkoraka med empiričnim stanjem in razvojnimi trendi na eni ter ideološkimi koncepti in normativnimi predpostavkami na drugi strani? Kakšen pomen bi v takšnih razmerah moglo imeti kritično raziskovanje družbene, politične zavesti, če rezultati raziskovanja ne bi mogli prodreti v zavest vodilnih skupin in se torej ne bi dejavno vključevali v prizadevanja za spreminjanje osnov družbenega razvoja in revolucioniranje družbenih procesov? Poraja se vrsta splošnih in praktičnih vprašanj o bistvu »socialističnega javnega mnenja«, o njegovi sestavi ter o ključnih dejavnikih njegove tvorbe in pretvorbe. Ob rezultatih zadnje raziskave »javnega mnenja« in po primerjavi z rezultati prejšnjih se poraja vrsta vprašanj, na katera tu ne bomo odgovorili, temveč jih bomo z nekaj preseki skozi »empirično javno mnenje« poizkušali ilustrirati. Oprimo se torej na empirične podatke.

Kritičnost je postala splošna sestavina stališč in opredelitev ljudi v zvezi s ključnimi in aktualnimi političnimi, gospodarskimi in kulturnimi vprašanji, stanji in procesi. Prehod v osemdeseta leta označuje množična frustracija, nerazumevanje in pretresenost ljudi

zaradi sprememb, ki so nastale v razmerah njihovega življenja, življenja njihovih družin in delovanja kolektivov. Stališča ljudi se v začetku osemdesetih let sproščajo vsakršnih dogmatskih kopren in pritiskov. Sekularizacijski procesi so hkrati procesi trganja ideoloških spon. Izkušstvo odpira spoznavni dostop do gole resničnosti: danes živim mnogo slabše kot včeraj, kot pred desetimi leti; ideja o vplivu mnogih, delavcev, na odločanje o bistvenih vprašanih dela in življenja se zastruje v kritiko prakse odločanja, v spoznavanje o nedemokratičnosti in prilaščanju odločanja, v iluzijo. Na novo se postavijo osnovni eksistenčni problemi, ki so se zdeli že v preteklosti razrešeni: kako preživeti, kako priti do stanovanja, ali je zaposlitev ogrožena? Ljudje vse bolj razpoznavaajo krizo družbenih razmer, še posebej njena ekonomsko-socialna razsežja in si postavljajo vprašanja o krivdah in krivcih zanjo.

Spoznanje o krizi ter (realistično-pesimistično) ocenjevanje možnosti izhoda iz nje razkrajajo del človeških dejavnostnih potencialov. Meje med prometejskim aktivizmom in fatalizmom se zabrišejo, angažiranost nadomešča apatija in prav kritičnost, kot izraz človekove nenehne potrebe po emancipaciji, odpira nove možnosti aktivizma. Kritika hkrati in neposredno zadene vse ravni in sestavine socialne organizacije in institucije političnega sistema.

Da je angažiranost še vedno latentna karakteristika Slovenčeve politične zavesti in se ob kritičnosti sproža, kaže zahteva po povečanem vplivu delavcev, sprejemanje štrajka kot sredstva za urejanje konfliktov v delovnih okoljih, zavzemanje za nova družbena gibanja, zaupanje v radikalizem mladih, vrednotenje demokracije, avtonomije naroda, tolerance, solidarnosti itd. Kritična zavest seveda ni v celoti razbremenjena napačnih predstav o sredstvih in dometu razreševanja družbenih protislovij. Kritična zavest se izraža predvsem v usmerjenosti k novim vrednotam.

5. Usmerjenost k novih vrednotam

Kritičnost zavesti se izraža v razpoznavanju novih možnih smeri razvoja, novih oblik in načinov urejanja medsebojnih odnosov, v drugačnem pripisovanju pomena, vrednotenju le-teh. Ta kritična zavest, spremenjena v vrednotenje, se ne izraža le v odnosu do političnih institucij, do države. Kaže se v dedogmatizaciji religiozne zavesti, pa tudi v spoznavanju minljivosti in končnosti ideoloških dogem in zavračanju vsakršnega dogmatičnega reguliranja družbenih odnosov. Na novo se izraža zavest o lastni nacionalni, kulturni samobitnosti, zavest o potrebi varovanja nacionalnih dobrin, o jeziku, o enovitosti kulturnega prostora; oživlja zavest o širši pripadnosti, o možnostih in potrebah nacije, skratka, oblikuje se nova nacionalna samo-zavest. Zavest o krizi se še posebej izraža v vredno-

tenju materialne sfere življenja; v vrednotenju razmer pri delu, gospodarjenju, v vrednotenju nove tehnologije, pomena profesije in znanja, vrednotenju potrošnje v razmerah omejenih dobrin, varčevanja, potreb tretjih; nerazvitih v lastnem in širšem okolju.

Raziskave javnega mnenja, še posebej v obdobju od 1980 do danes, nakazujejo postopne ali pa celo sunkovite preobrate v smeri spreminjanja vrednot oziroma nakazovanja alternativnih rešitev, dobrin, vrednot kot podlage za novo usmerjanje življenja, družbenega razvoja.

Te spremembe se še posebej kažejo v odnosu do sistema oblasti, moči in politike. Izražajo se v vse bolj uveljavljenem spoznanju, da zveza komunistov ne deluje v interesu večine ljudi, v ocenjevanju njenega nizkega ugleda, v nakazovanju nujnosti izhodov iz dogmatskega političnega monolitizma, v izrazitem zavzemanju za pluralizem, celo v nakazovanju smeri k političnemu pluralizmu, v visokem vrednotenju alternativnih družbenih gibanj, v težnji za odpravo verbalnih deliktov, v razumevanju pobude za civilno služenje vojske itd. Kažejo se dalje v uporabi proti centralistični državi, proti indoktrinaciji in manipulaciji, z jasno usmerjenostjo k vrednotenju osebnosti, svobode, človeških pravic, demokracije, samoodločitve, avtonomne nacije, odprtosti do drugih kultur in v širše kulturno-zgodovinsko okolje, v kozmopolitski usmerjenosti, skratka, usmerjenosti k sestavinam civilne družbe. To se dalje kaže v zavračanju vseh oblik oblastniških in ideoloških ritualov. V zvezi z oblastjo in odločanjem pridobijo pomen in so visoko vrednotene vse oblike neposrednega odločanja, dan je poudarek odgovornosti nosilcev javnih pooblastil. Namesto togega razumevanja zakonitosti se razvije zavest o vrednotah. Nizko vrednotenje sistemskih norm še ne nakazuje splošne družbene anomalije oziroma brezpravja. Izenačevanje nadomešča spoznanje o razlikah, pluralizmu; konformizem pa spodriva spoznanje o individualnosti, izvornosti, spodriva sposobnost kritike, zavračanje vsiljenih rešitev, kar npr. nakazuje razumevanje štrajkov v zadnjem obdobju pri nas.

Dedogmatizacija pa se ne izraža zgolj v odnosu do fenomena ideologije, moči, oblasti, politike, ampak se na svojevrsten način izraža tudi v odnosu do drugih izrazov institucionalnega življenja in odnosov. To se kaže tudi v odnosu do cerkve. Religiozni izsek naših raziskav jasno nakazuje dva navidez protislovna pojava: relativno stabilnost in celo rahlo razraščanje pojavov cerkvene religioznosti ob hkratnem sproščanju njenih dogmatskih pritiskov. Religioznost ljudi je torej vse manj cerkveno dogmatska in konservativno onostranska in vse bolj svetna, zemeljska.

Še posebej vidne pa so spremembe v vrednostnem razsežju, ki smo ga označili s pojmom »ekološka zavest«.

Zadnje in še posebej zadnja raziskava jasno kažejo usmerjenost k takšnim poseganjem v naravo, da bodo omogočila preživetje tudi

bodočim rodovom. Naravni pogoji življenja so povzdignjeni na raven vrednote in kriterija usmerjanja družbenogospodarskega in političnega razvoja. Taka usmerjenost se kaže tudi v vrednotenju pomena nepovratnih surovin, v pomenu reciklaže, v usmerjenosti k vsem možnim oblikam energetskega varčevanja itd.

Seveda pa je ta vrednostna prenova izražena tudi v odnosu do tehnike oziroma materialnih pogojev produkcije in v odnosu do ekonomije. Vulgarni ekonomizem nadomešča družbena, ekonomska, ekološka racionalnost. Poenostavljene materialistične ideje o napredku se v naših razmerah kažejo še posebej v usmerjenosti k težki industriji, v proletarizaciji sfere dela kot garanciji »oblasti delavskega razreda«, v organizacijskem gigantizmu, v usmerjenosti k velikim produkcijskim sistemom. V zavesti ljudi jih vse bolj nadomešča spoznanje o potrebi družbenoekološko usmerjenega tehniškega napredka in ekonomskega razvoja. Odpirajo se novi pogledi na ekonomsko racionalnost zaščite narave. Usmerjenost k novi tehnologiji in vrednotenje tehnike je dopolnjeno s spoznanjem oziroma spoznavanjem njenih (možnih) negativnih posledic za socialni in ekološki sistem in razvoj. Nova tehnologija torej ni apriorna vrednota.

To se končno kaže tudi v instrumentalnem vrednotenju dela, kar velja tako za formalno in še posebej za vse oblike tako imenovanega neformalnega dela (sive ekonomije) kot nujne osnove za preživetje. Seveda je takšno razumevanje dela v mnogočem izraz kriznih družbenih razmer in vse bolj zaostrene življenjske nuje, itd. itd.

6. Pregled opravljenih raziskav in pripombe na rob samoupravnega poročila SJM 87

To področje vsebuje izpise podatkov na osnovi računalniške obdelave raziskave SJM 87 ter podatke iz raziskav SJM 1968 do 1986, kolikor se le-ti nanašajo na raziskavo SJM 87. V poročilu so izpisana vsa vprašanja letošnje raziskave, kot so bila formulirana v vprašalniku, ki je bil podlaga anketiranja. Pri vprašanjih, ki so bila v raziskavah javnega mnenja postavljena že v prejšnjih letih, so pripisani rezultati iz predhodnih raziskav. Pri tem so nakazane eventualne spremembe v formulaciji vprašanj oziroma spremembe v klasifikaciji odgovorov. Bralec tega poročila si torej lahko oblikuje predstavo o dobljenih rezultatih raziskave SJM 87 v primerjavi z rezultati prejšnjih raziskav in tako spozna, ali so v opazovanem časovnem obdobju nastale spremembe v izraženih stališčih.

Vse medletne primerjave so v poročilu označene le z letnico, ki označuje posamezno letno raziskavo slovenskega javnega mnenja. Na tem mestu navajamo osnovne podatke o teh raziskavah: